

Ірха Ю. Б.,

кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України, завідувач
наукової лабораторії права
національної та міжнародної безпеки
Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук
України»

(м. Київ, Україна)

ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Розвиток людства є неминучим та безперервним природним процесом, який спричиняє якісні та кількісні соціальні, політичні, технологічні зміни в усіх сферах суспільного та державного життя. Ці трансформації породжують нові або ускладнюють існуючі виклики та загрози для безпечного існування людини, суспільства і держави, що вимагає постійної модернізації системи забезпечення національної безпеки, її адаптації до динамічного безпекового середовища.

Російсько-українська війна, що триває, кардинально трансформувала уявлення про сучасні збройні конфлікти, остаточно вийшовши за межі класичного воєнного протистояння. Ця агресія має яскраво виражений гібридний характер, де воєнна компонента є лише одним з інструментів впливу. Ворог активно використовує широкий арсенал невійськових інструментів тиску з метою підриву суспільної стійкості та державних інституцій зсередини. У зв'язку з цим, зосередження зусиль виключно на воєнній безпеці, хоча й лишається життєво важливим, є недостатнім.

Ефективна відповідь на російські гібридні загрози вимагає комплексного та збалансованого посилення усіх складових національної безпеки України. Це означає одночасний розвиток інформаційної, економічної, енергетичної, кібернетичної та інших сфер. Проте, серед цих компонентів пріоритетна увага має приділятися саме державній безпеці.

Відповідно до частини третьої статті 17 Конституції України забезпечення державної безпеки покладається на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [1]. Згідно з пунктом 4 частини першої статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» термін «державна безпека» визначено як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [2].

За твердженнями В.Г. Пилипчука державна безпека – це захищеність державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково технічного та оборонного потенціалу України від зовнішніх

і внутрішніх загроз, розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організованих злочинних організацій, окремих груп та осіб на життєво важливі інтереси України [3, с. 19].

На переконання С.Г. Гордієнка, державну безпеку слід розуміти як якісно визначений законодавством стан функціонування держави як політичного інституту влади, який досягається шляхом прогнозування, попередження, виявлення та мінімізації негативного впливу існуючих і ймовірних загроз основним ознакам держави (насамперед, інститутам державної влади, територіальній цілісності, суверенітету, грошово-кредитній та податковій системам) та дозволяє державі ефективно реалізовувати своє соціальне призначення щодо забезпечення подальшого розвитку особи (громадянина), суспільства та держави. За твердженнями вченого державна безпека охоплює:

- безпеку державно-політичного, конституційно легітимізованого політичного ладу держави від змін його неконституційним шляхом;
- безпеку державотворення і конструктивної політики задля стабільності суспільства;
- наявність політичного суверенітету;
- територіальну цілісність України і недоторканність її кордонів;
- безпеку інститутів державної влади;
- безпеку національно-державних інтересів у сфері економіки [4, с. 13, 14, 20].

У своєму дослідженні В.В. Чумак та Б.В. Бернадський зазначають, що державна безпека – це система гарантій, що передбачає збалансований стан функціонування держави, під яким маємо на увазі стан міцності та непорушності державного і суспільного ладу держави, її територіальної цілісності й незалежності у визначенні зовнішньої та внутрішньої політики. Це передбачає і стан захищеності, гарантований системою суспільних відносин та здатністю держави протистояти глобальним викликам і ворожим діям суб'єктів міжнародних відносин. Тобто йдеться про захищеність державного суверенітету, державного апарату конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного та оборонного потенціалу України від зовнішніх і внутрішніх загроз. Державна безпека досягається шляхом прогнозування, попередження, виявлення та мінімізації негативного впливу існуючих і ймовірних загроз основним ознакам держави та дає їй змогу ефективно реалізовувати своє соціальне призначення щодо забезпечення подальшого розвитку особи, суспільства й держави [5, с. 102].

У розумінні С.В. Свірко термін «державна безпека» означає такий стан захищеності різновекторних інтересів держави та її простої кластерної одиниці – громадянина, за якого забезпечується ефективне функціонування всіх сфер, галузей, інституціональних секторів (у тому числі їх одиниць), механізмів загальної та реалізація власне функцій та повноважень інституту держави зокрема з метою їх подальшого розвитку в умовах мінливого середовища, зовнішніх та внутрішніх загроз [6, с. 75].

Системний аналіз законодавства та наукових розробок вітчизняних вчених дає підстави стверджувати, що державну безпеку традиційно асоціюють із загрозами невоєнного характеру, які походять від розвідувальних та спеціальних служб іноземних держав, терористичних організацій, транснаціональних злочинних угруповань, або ж від деструктивної діяльності окремих груп чи осіб. Відповідно, у фокусі уваги опиняються, насамперед, шпигунство, диверсії, розвідувально-підривна діяльність, державна зрада, насильницьке захоплення влади, сепаратизм, екстремізм, тероризм та інформаційно-психологічні операції.

Проте, в умовах глобальних трансформацій та повномасштабної гібридної агресії проти України, такий перелік виявляється неповним. Сучасне безпекове середовище доводить, що загрози фундаментальним демократичним основам українського суспільства і держави можуть мати не лише розвідувальне, злочинне чи політичне походження.

На сучасному етапі необхідно чітко усвідомлювати, що загрози державній безпеці України не існують у «вакуумі», ізольовано від інших складових національної безпеки. Порушення стійкості в економічній, інформаційній, енергетичній, соціальній чи інших сферах неминуче створює кумулятивний ефект, ослаблюючи інституційну спроможність держави та громадянського суспільства зсередини. Будь-яка вразливість, незалежно від її початкової природи, може бути і буде використана ворогом для знищення нашої державності.

У зв'язку з цим вважаємо, що для коректної і своєчасної кваліфікації загрози як такої, що стосується саме державної безпеки, необхідний розширений підхід. Загроза має ставати предметом уваги суб'єктів забезпечення державної безпеки України не тільки і не стільки через своє походження (критерій «хто це зробив?»), але й через свою справжню мету (чи спрямована вона, зокрема, проти державного суверенітету, на протиправну зміну конституційного ладу, дестабілізацію суспільства?) та її наслідки (який реальний чи потенційний масштаб шкоди для життєво важливих національних інтересів?).

Застосування такого підходу дозволяє по-новому поглянути на ті сфери, які традиційно залишалися поза увагою системи забезпечення державної безпеки України. Однією з найбільш показових і, водночас, критично недооцінених у цьому контексті, є саме екологічна сфера.

На перший погляд, проблеми довкілля, техногенні аварії чи екологічні катастрофи належать до компетенції органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища та/або суб'єктів забезпечення цивільного захисту. Проте, в реаліях гібридної агресії, коли російська держава-агресор навмисно використовує руйнування довкілля як інструмент війни, стає очевидним: окремі екологічні загрози можуть бути і є прямою загрозою державній безпеці України.

За твердженнями академіка М.З. Згуровського, воєнні дії зазвичай супроводжуються негативними екологічними наслідками, такими як забруднення повітря, ґрунту і води токсичними хімічними речовинами, руйнування природних ландшафтів і деградація ґрунтів унаслідок бомбардувань, обстрілів, мінування територій, значне скорочення лісових масивів тощо. Крім

того, знищення промислових об'єктів, нафтових резервуарів, гідроелектростанцій, загрози для атомних електростанцій створюють надзвичайні екологічні ризики, які впливають на локальну і глобальну безпеку

Особливу загрозу становить використання хімічної, біологічної та ядерної зброї, яка здатна завдати непоправної шкоди довкіллю на десятиліття чи навіть на століття. Наслідки цих дій можуть не лише спричиняти локальні катастрофи, а й створювати глобальні екологічні проблеми, такі як посилення кліматичних змін або порушення глобального балансу екосистем.

Вчений звертає увагу на те, що під час збройних конфліктів критична інфраструктура (системи водопостачання, водовідведення, енергетичні мережі, системи управління відходами тощо) стає об'єктом нападів і зазнає прямого й непрямого руйнування. Це спричиняє довготривалі наслідки для здоров'я населення і життєздатності екосистем. Руйнування природних систем створює ефект «екосистемного боргу», коли навіть припинення негативного впливу не забезпечує автоматичного відновлення. Наприклад, деградація ґрунтів та зникнення видів призводять до втрати екосистемних послуг, таких як регулювання клімату, запилення рослин, очищення води. Поєднання воєнних дій, змін клімату, урбанізації та промислової діяльності значно перевищує природні можливості планети до саморегуляції. Цей тиск створює реальні загрози для сталого розвитку людства [7, с. 3–4, 14].

С. Іванюта, Л. Якушенко аргументовано стверджують, що хоча головними цілями спеціальної воєнної операції проти України російським керівництвом було оголошено знищення військової інфраструктури та скорочення Збройних Сил України, а також змінення керівництва та політичного курсу Української держави, повномасштабне російське вторгнення вплинуло на значно ширше коло сфер життєдіяльності нашої країни, зокрема на її навколишнє природне середовище. На переконання дослідників, внаслідок російської збройної агресії саме природні об'єкти виявилися найбільш незахищеними, особливо у зонах бойових дій, від ракетних і артилерійських ударів та викликаних ними масштабних руйнувань, аварій і збоїв у роботі об'єктів технологічної сфери та екологічно небезпечних підприємств. Окрім масштабних руйнувань об'єктів житлової та критичної інфраструктури, порушення нормальної роботи великої кількості підприємств, ця агресія призвела до безпрецедентного погіршення якості життєво важливих ресурсів та екологічного дисбалансу в навколишньому природному середовищі України [8, с. 4, 6].

У своєму дослідженні А.В. Духневич та Н.В. Карпінська сформуvalи перелік екологічних наслідків триваючої російсько-української війни:

- 1) для клімату: воєнні дії сприяли викидам значної кількості вуглекислого газу, що прискорює глобальні кліматичні зміни;
- 2) для повітря: забруднення повітря токсичними речовинами через руйнування інфраструктури, пожежі та підвищення концентрації твердих частинок;
- 3) для заповідних територій: знищення значної кількості гектарів лісу; втрата біорізноманіття через пожежі;

4) для ґрунтів: підвищення концентрації важких металів (кадмію, хрому, свинцю та ін.) внаслідок бомбардувань; зменшення рослинності і родючості;

5) для тваринного і рослинного світу, морської екосистеми: загибель значної кількості видів; порушення міграційних маршрутів, зменшення зупинок, затримки в розмноженні через бойові дії;

б) для водних ресурсів: забруднення вод через затоплення складів, промислових об'єктів і сільськогосподарських земель, а також внаслідок затоплення кораблів і техніки. У Чорне море потрапила значна кількість прісної води, забрудненої пестицидами, нафтою та добривами тощо [9, с. 263].

Системний аналіз воєнних реалій в Україні та наукових розробок вчених дає підстави стверджувати, що завдана російськими військами шкода українському довкіллю є не просто побічним наслідком війни, який залишає токсичну спадщину для майбутніх поколінь. Масштабне знищення навколишнього природного середовища та створення величезних зон, непридатних для життя і господарювання, не має виправданої військової необхідності. Це є невід'ємною складовою російської державної антиукраїнської політики, яка спрямована на спонукання людей до залишення постійних місць свого проживання, поширення серед них паніки, підрив їхньої довіри до влади, зменшення підтримки сил безпеки і оборони, формування у них проросійських чи капітуляційних настроїв.

Таким чином, окремі екологічні аспекти державної безпеки перестають бути абстрактною «невоєнною» загрозою і стають конкретним, вимірюваним фактором, який спроможний підірвати основи функціонування держави і суспільства. Саме тому врахування екологічної складової має стати невід'ємною частиною політики забезпечення державної безпеки України як у воєнний, так і повоєнний період.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.10.2025).

2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469–VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.10.2025).

3. Пилипчук В.Г. Еволюція наукових поглядів стосовно поняття «державна безпека». *Стратегічна панорама*. 2006. № 2. С. 17–20.

4. Гордієнко С.Г. Трансформація поняття «державна безпека». *Юридична Україна*. 2020. № 8. С. 12–23.

5. Чумак В.В., Бернадський Б.В. Теоретико-правовий аналіз понять «національна безпека» і «державна безпека». *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2014. Вип. 20. С. 95–103.

6. Свірко С.В. Складові державної безпеки в контексті об'єктної уваги державного управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 11. С. 72–78.

7. Згуровський М.З. Екологічні наслідки збройних конфліктів у глобальному вимірі. *Вісник НАН України*. 2025. № 2. С. 3–15.

8. Пріоритети забезпечення екологічної безпеки України в умовах російської воєнної агресії : аналіт. доп. / [С. Іванюта, Л. Якушенко]. Київ : НІСД, 2024. 61 с.

9. Духневич А.В., Карпінська Н.В. Екологічні наслідки війни: оцінка впливу відходів на навколишнє середовище. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 347–352.